

Değini

“Modernizm, Post-Modernizm ya da Kapitalizm?”¹ Üzerine Metodolojik Notlar

Çağrı Kaderoğlu Bulut

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

cagrikaderoğlu@gmail.com

Bir kitap ya da makale kritiğinin, incelenen eserin içeriğine dönük tanıtımı ya da tartışması şeklinde yapılması yaygın bir biçimdir. Buna karşın ele alınan eserin metodolojik kritiğinin yapılması daha az rastlanan bir durumdur. Bu yazı da görece zayıf kalmış bu noktadan hareketle, E. M. Wood’un “Modernizm, Post-Modernizm ya da Kapitalizm?” başlıklı makalesine ilişkin metodolojik bir inceleme olarak kaleme alınmıştır.

Söz konusu makale 2003 yılında yayımlanmış olmasına karşın, burada değerlendirme konusu yapılmasının temel nedeni; makalenin günümüzde tüm dünyada, özellikle sekülerleşme ve din ilişkisi etrafında yeniden gündeme gelmiş olan² aydınlanma ve modernizm ilişkisine dair tartışmalar için özgün bir

• • • • •

1 Ellen M. Wood’un kaleme aldığı bu makale, R.W. Chesney, E.M. Wood ve J.B. Foster tarafından derlenen *Kapitalizm ve Enformasyon Çağı: Küresel İletişim Devriminin Politik Ekonomisi* (Epos Yay, 2003) adlı kitapta yer almaktadır.

açıklama geliştirdiğinin ve tartışmaya bu anlamda yeni bir boyut kazandırdığının düşünülmesidir. Bu yanıyla makale, kronolojik olarak yeni bir yayın olmamasına rağmen, güncel öneme sahip bir tartışmayı (modernizm, kapitalizm ve aydınlanma) merkezine almış olması dolayısıyla burada incelemeye konu edilmektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, herhangi bir esere ilişkin “değerlendirme/kritik etme” ile esere dair “aktarmacı/özetleyici yazılar” arasında gerçekleştirebilecek ayırımın önemli bir boyutu, ele alınan metnin metodolojik analizinin gerçekleştirilmesidir. Çünkü kanımca metodolojik analiz bizi yalnızca “içeriği” değil, bilgi üretme ya da kritik etme noktasındaki “yöntemi” (ve buna bağlı olarak epistemolojik konumlanmayı) de düşünmeye itmektir. Bu çerçevede elinizdeki metin, Wood gibi Marksizm içinde özgün ve önemli bir yer kaplayan³ bir yazarın aydınlanma, modernizm ve post-modernizm arasındaki ilişkiyi sorguladığı ayrık makalesinin metodolojik analizini yapmayı hedeflemektedir.

Wood’un çalışmasının temel problemi; kapitalizmi, modernizm ve post-modernizm şeklinde iki büyük evre olarak değerlendirmenin kapitalizmi anlamaya yardım mı ettiği yoksa onun anlaşılmasına engel mi oluşturduğu çerçevesinde belirlemektedir. Yazar, kapitalizmi anlamada Aydınlanma ve modernizm ile bunun karşısında konumlandırılan post-modern yaklaşımlar arasında bir sorulamaya girişmektedir. Buradaki temel çıkış noktası, post-modernizmi post-kapitalizm ile eşitleyen yaklaşımların, açık ya da örtük olarak kendilerine referans aldıkları modernizm-kapitalizm özdeşliğinin sorgulanması; devamında da yirminci yüzyılın sonuna doğru yaşanan tarihsel kopuşu irdelemektir.

•••••

2 Burada “teknolojik orta çağ”, “yeni orta çağ”, “dijital orta çağ”, “dinsel hayırseverlik (philanthropy)” gibi tartışmaların tüm dünyada yaygınlaşmasına paralel olarak bir yanda “din ile dünyevi kurumlar arası ilişki” gibi politik yönü ağır basan başlıklar; diğer yanda “laiklik”, “özgürlükçü laiklik”, “post-sekülerizm” gibi akademik yönü ağır basan tartışmalar hatırlanabilir. Bu kapsamda Habermas’ın (*Religion in the Public Sphere*, 2006), Eagleton’ın (*Tanrı’nın Ölümü ve Kültür*, 2014) ve Charles Taylor’un (*Seküler Çağ*, 2014)) din, aydınlanma, modernizm kapsamında gerçekleştirdikleri tartışmalar önemlidir. Özellikle Habermas’ın temelini oluşturduğu “post-sekülerizm” tartışması, günümüzde toplumsal tarafların kamusal alana dönük politik argümanları için önemli bir başlangıç noktası teşkil etmektedir.

3 E. M. Wood, Robert Brenner ve George Comninel ile birlikte “Siyasal Marksizm (Political Marxism)” adı verilen bir kanadın temsilcisidir. Bu kanadı Marksizm içinde özgün kılan yan, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecine ilişkin hâkim yapısalcı anlayışların dışında “tarihsel oluş” ve “özgünlük”e dayalı çözümleme yapmaları ve ekonomik zor ile ekonomi dışı zorun özgül biraradalığı üzerine geliştirdikleri teorik çerçevedir. Politik Marksizm üzerine kapsayıcı bir anlatım için bkz. Şebnem Oğuz, “Maddecî Tarih Yazımında Temel Tartışmalar”, *Praksis*, sayı 17, s.33-56.

Buna göre, kapitalizm gibi bir sistemin fasıllarla ayrıştırılması girişiminde bulunmak, söz konusu bu sistemin tanımlanmasında neyin önemli olduğunu gösterir. Dolayısıyla kapitalizmin fasıllarla ayrıştırılma biçimi, öncelikle bu sistemi nasıl tanımladığımızla bağlıdır. Bu noktada ortaya çıkan soru, çalışmanın temel izleklerinden birini ortaya koyar: “Modernite ve post-modernite kavramları, bu kavramları kullanan insanların kapitalizmi anlama biçimleri hakkında bize ne söyler?” (s.40).

Bu çerçevede Wood, makalesinde, post-modern yaklaşımlar ve onların temsilcilerinin değil de özellikle Fredric Jameson ve David Harvey gibi post-modernizme yakın duran Marksistlerin zihin haritasında modernizm ve post-modernizmin anlamlarının nasıl şekillendiğinin sorgulanacağını vurgular. Dolayısıyla çalışmanın post-modernizmin ne’liği üzerine ontolojik bir tartışmadan çok buna ilişkin epistemolojik bir konumlanmayla tartışmaya girişmesi beklenir. Jameson ve Harvey’de cisimleşen bu epistemolojik konum, post-moderniteyi post-kapitalizmle eşitleyen ana akım post kuramlardan farklı olarak, post moderniteyi, kapitalist birikimin temel mantığı işlemeye devam ettiği için, post-kapitalist ya da post-endüstriyel olarak kavramamaktadır. Fakat kapitalizmin son 40 yılında enformasyon teknolojilerinin mümkün kıldığı temel dönüşümlerin (tam zamanlı üretim, esnekleşme, zaman ve mekan sınırından kurtulma vb.) yarattığı yeni bir kültürel ve entelektüel konfigürasyon olarak ele almaktadır.

Yazar bu konumlanmaya iki temel noktadan karşı çıkmaktadır. Bunlardan ilki modernite kavramının kapitalizm ile birlikte tanımlanması, diğeri ise 20. yüzyılın son yarısında yaşandığı söylenen tarihsel kopuştur. Buna göre, kapitalizm ile modernitenin (ve modernitenin kökü olarak da Aydınlanma’nın) birlikte tanımlanması, kapitalizmin özgüllüğünü (ve tabii modernitenin özgüllüğünü de) gizlemekte ve onu etkisiz hale getirmektedir. Bu birlikte ele alış, post-modern iddialar için önemli bir alan açmakta ve kapitalizmi örten toptan bir reddiye geliştirmeye neden olmaktadır. Çünkü yazarın ifadesiyle, “post-modernistler bizi, Aydınlanma projesinin iyi olan tüm yanlarını, özellikle insanın evrensel kurtuluşunu sağlama vaadini bir kenara atmaya davet eder ve yıkıcı etkiler nedeniyle aydınlanmanın değerlerini suçlamamızı bekler. Ancak, bizim yapmamız gereken, bu yıkıcı etkilerin sorumluluğunu kapitalizme atfetmek olmalıdır” (s.46). Görüleceği üzere, post-modern konumlanmaların metodoloji düzeyinde yaptığı hata, öncelikle tarihsiz ve yalıtılmış tekdüze bir “değerler-sonuçlar” hattı izlemesidir. Sanki Aydınlanmanın (ve modernitenin) değerleri (akla verilen değer, sekülerleşme, özgürlük vurgusu, bilginin standardizasyonu, evrenselcilik vb.), peşi sıra oluşan tüm tarihsel gelişmelerden “doğal” olarak sorumludur. “Buradaki paradoks, kapitalizm ve bürokratik egemenliğin, akıl ve özgürlüğün doğal

uzantısı olarak kabul edilmesidir” (s.45). Böylece, farklı soyutlama düzeylerinde yapılması gereken kimi analitik ayrıştırmalar, toptan ve muğlak bir “bütünleş-tirme” içerisinde yok edilmektedir. Bu, tarihsel olanı görmeyi de engellemekte, hatta tarih sabit bir durum haline getirilerek tarihsel çözümleme olanakları saf dışı bırakılmaktadır -ki bu da post-modern çözümlemenin olumsuzluk vurgusuyla uyumlu bir çerçeve oluşturur. Burada söz konusu post-modern konumların ironik biçimde ampirist olduğu dahi iddia edilebilir: Yalnızca mevcut olguya odaklanan, görüngüsel (phenomenal) olanı gerçeğin (real) kendisi olarak kabul eden, bunun sonucunda da analitik bir teorik çabaya (hatta “modern” bilimsel girişime) gerek duymayan toptan reddiyeci bir konum tutulabilmektedir.

Wood’un buna karşı temel iddiası; modernliğin genel olarak kapitalizmle iç içe düşünülmesine karşın, modernite düşüncesinin kapitalizmle ilişkisinin oldukça zayıf olduğudur. Yazara göre, modernite projesi ve onun yaslandığı temel zemin olarak “Aydınlanma’nın birçok özelliği, kapitalistleşmemiş toplumsal mülkiyet ilişkilerinde kökleşir; sadece kapitalizme giden yolun bir geçiş noktası değil, ayrıca feodalizmin dışına doğru gelişen bir toplum biçimine içkindir” (s.47). Zira “Rousseau ve diğer Avrupalı yazarlar gibi ‘modernist’ kabul edilen yazın insanlarının büyük oranda kentleşmiş bir toplumdan değil de, kırsal nüfusun ezici bir çoğunluğa sahip olduğu bir toplumdan geliyor oluşu herhalde tesadüf değildir” (s.51). Dolayısıyla yazar, ilişkili fakat farklı bu iki olgusal durumun (kapitalizm ve modernizm) epistemolojik düzeyde ayrıştırmaksızın ve tarihsel ilişkileri içerisinde değerlendirilmeksizin yekpare bir bütün olarak ele alınmasının yarattığı karışıklığı ve bunun politik-düşünsel sonuçlarını göz önüne sermektedir. Burada yazarın, ontolojik olarak farklı özelliklere ve niteliğe sahip iki bütünlüğün, belirli tarihsel ve toplumsal koşullar içerisinde bir arada oluşmasını incelerken, farklı soyutlama düzeylerinde farklı analitik irdelemele-rin yapılması gerektiğini vurguladığı çıkarsanmaktadır.

Yazarın bu eleştiri ve değerlendirmelerinden hareketle, makalenin tarihsel maddeci bir zemine yaslandığı görülebilir. Buna göre, modernizm ve kapitalizm kavramlarının tarihsel oluşum süreçleri gerek kendi özgünlükleri içerisinde gerek birbirleriyle ilişkileri ve birbirlerini etkileyerek dönüştürmeleri olgusu içerisinde ele alınmaktadır. Ayrıca, Aydınlanma ve modernitenin geliştiği tarihsel koşullar içinde ortaya çıkan sınıfsal bileşimini de mutlaklaştırmamak gerektiği, kapitalizmin özelliklerini moderniteye, modernitenin özelliklerini de kapitalizme içkin saymamak gerektiği belirtilmektedir. Hatta çalışmanın tarihsel kopuşla ilgili tartışmalarının geliştirildiği bölümünde, modernite “kapitalizm tarafından yaratılmamış, aksine yıkılmıştır. Aydınlanma bitmiştir. Belki de sosyalizm onu canlandıracaktır” (s.65) ifadeleriyle bu görüş desteklenmekte, Aydınlanma ile

insanlığın geliştirdiği değerlerin, kapitalist toplumsal koşullar yerine temelden bambaşka tarihsel-toplumsal koşullarda yeniden güncellenebileceği ifade edilmektedir. Böylece, post-modernistlerin yaptığı dondurup sabitleyerek/karikatürleştirerek kökten reddetme girişimine karşı, Wood'un metninde öncelikle analitik bir ayrıştırma yapılmakta, sonrasında tarihsel ilişkisellikler ve içerisinde geliştiği koşullar çerçevesinde Aydınlanmanın değerlerinin işçi sınıfı için (ve sosyalizmle birlikte tüm toplum için) bir özgürleştirme aracı olarak gerçekleştirme biçimi bulabileceği ifade edilmiş olmaktadır. Buradaki kritik nokta "özne"ye ilişkindir. Post-modernistlerin çeşitli ve birbirine eşitledikleri "fark"larla parçalayıp belirsizleştirdikleri özne, burada doğrudan işçi sınıfı olarak ortaya çıkmaktadır.

Wood'un temel çabası, idealize edilmiş bir Aydınlanma fikrinin /imgesinin toptan reddiyesi yerine, Aydınlanma'nın ortaya çıktığı tarihsel dönem içerisindeki gerçekliğini ve geleceğe ilişkin potansiyellerini onun kendi oluşumu içinde analiz etmeye çalışmaktır. Bu girişim, tarih ve tarihsel olguların "olumsal stabil resimler" olarak kavranmasına karşı ilişki, süreç ve tarihsel belirlenimlere vurgu yapan köklü bir metodolojik karşı çıkıştır.

Çalışmanın post-modern konumlanmalara karşı çıktığı ikinci temel nokta ise tarihsel kopuş iddiasıdır. Burada da, kapitalizmin ötesine geçildiği iddialarına karşı, kapitalist mantığın halen ve hiç olmadığı kadar derinleşmiş biçimde işlemekte olduğunu hatırlatan Wood, değişen üretim pratikleri ve buna bağlı gelişen siyasi, kültürel, ideolojik biçimlerin kapitalizmin tarihselliği içerisinde yaşanmakta olduğunu ve bugünün ayırt edici özelliklerinin (enformasyon teknolojilerine bağlı bir sıçrama, küreselleşme vs.) post-kapitalizme neden olması bir yana, kapitalizmin kendi tarihsel dinamiği içerisinde önemli bir bütünlükle ilerlediğini ifade etmektedir. Buna göre, "ileri kapitalist toplumlarda bile kapitalizm yaşamın her alanına, üretici ve yönetici sınıfların ideoloji ve pratiklerine, devlete ve egemen kültüre ancak bugün gerçek anlamda nüfuz edebilmiştir" (s.56). Dolayısıyla; kapitalizmin belki de gerçek anlamda ilk kez evrenselleşmekte olduğu bu dönemde, modernizmin evrenselci iddialarına sert biçimde saldıran post-modern yaklaşımların yeni ve bambaşka bir dönem tariflemesi oldukça ironik bir durum oluşturmaktadır. Aynı zamanda, üretim, tüketim, kültürel ve sosyal pratikler vb. gibi kapitalizmin ötesine geçilmesinin göstergeleri olarak kavranan pek çok alanın, sermayenin "gerçek tabiyet"ine girmekte olduğu göz önünde bulundurulursa, post-modern konumlanmaların gerçekliği açıklama yönündeki çabaları da önemli ölçüde sorgulanabilir kalmaktadır.

Ancak Wood'un çalışmasının belki de en zayıf yönü, yukarıda vurguladığımız temel amacını yeterince gerçekleştirememiş olmasıdır. Wood, kapitalizmi modernizm-post-modernizm ikiliği içerisinde anlamaya çalışan Marksist düşünürlerle gerçekleştireceğini söylediği tartışmayı makalede yeterince işleyememiştir. Bunun yerine, modernizm ve post-modernizm temalarını kapitalizmle bağlantıları çerçevesinde makro bir düzeyden analiz etmektedir. Söz konusu Marksist kuramcılara "kapitalizmi böyle dönemlendirmeler yerine kendi tarihselliği içerisinde anlamlandırmalıyız; post-modernizm yerine kapitalizmi tartışmalıyız" çağrısını yapmaktadır. Fakat post-modernizm çalışan Marksist düşünürlerin temel sorunsallarını, argümanlarını ve ana akım yaklaşımlarla ortaklıklarını / farklılıklarını kritik etmemektedir. Bu nedenle, çalışmada kapitalizm bağlamında modernizm-post-modernizm tartışması ikna edici bir biçimde yapılmakla birlikte yalnızca ana akım post-modernite kuramlarıyla tartışılmakta, post-modernizm ile barışık Marksist perspektifin niteliği, durumu, olanakları, sınırlılıkları ve açmazları hakkında yeterli bir tartışma geliştirilmemektedir.

Acaba ana akım post-modernite yaklaşımları için geçerli olan tüm eleştiriler post-modernizmin Marksist kuramcılarını için de geçerli mi sayılmaktadır? Eğer böyle değilse, post-modernizmin Marksist kuramlarındaki (ve kuramcılarındaki) temel sorun nedir? Bu soru çalışmada yeterince açıklığa kavuşturulmamış, yalnızca, bu kuramcılarının ana akım post-modernite kuramlarıyla paylaştıkları özelliklerin çürütülmesiyle yetinilmiştir. Burada Wood toplumsal çözümlemeyi ve dönüşüm ufkunu erozyona uğratan hegemonik bir perspektif olarak post-modernizmin iyi anlaşılması gerektiğini vurgulamakta ve Marksist post-modernizm tartışmacılarına bu kıyılardan uzaklaşılması gerektiği imasında bulunmaktadır. Son bölümde yazarın dile getirdiği şu ifade, bu çıkarımı doğrulamaktadır: "Bu yeni gerçeklikte ilgilenmemiz gereken tek kavram kapitalizmdir. Bunun anti-tezi de post-modernizm değil, sosyalizmdir" (s.65).

Sonuç olarak söylenebilir ki, Wood'un bu metni post-modernizmi Marksizm içinden yeniden yorumlayarak değerlendiren kuramcılara ilişkin yeterli bir değerlendirme sunmamakta, bu anlamda makalede belirtilen temel iddia bu boyutuyla karşılanamamaktadır. Ancak modernizm, kapitalizm ve post-modernizm tartışması için hem akademik düzlemde hem de politik araçlar alanında karşılığı üretilebilecek oldukça değerli ve özgün analizler taşımaktadır.